

TEMPS PER A L'ÈXIT I PER AI FRACÀS. LA COMUNITAT EDUCATIVA RECORRENT TRAJECTÒRIES ACADÈMIQUES A LA SECUNDÀRIA¹

Autors: Víctor Soler (victor.soler-penades@uv.es)

Grup de Treball 9. Educació (Coord. Fidel Molina: educacio@ccsociologia.iec.cat)

Per a comprendre millor l'èxit i el fracàs escolar en l'ESO no hi ha prou amb considerar aquestes nocions en termes de resultats. Cal, a més, considerar aquest fenomen no en termes dicotòmics i absoluts de blanc i negre, sinó com un llarg i complex procés que pot partir des d'un inici molt difús d'enganxament o desenganxament escolar (produït a la Secundària o abans, a la Primària) fins a l'abandonament o decisió de permanència. En la present comunicació, des d'un enfocament qualitatiu, tractarem de fer constància de la complexitat d'estos fenòmens, centrant-nos en el context dels instituts de Secundària del País Valencià.

Paraules clau: Èxit escolar, fracàs escolar, desenganxament escolar, trajectòries acadèmiques, Secundària

Amb l'objectiu d'aprofundir en les nocions d'èxit i fracàs escolar, el present escrit parteix del fet que no hi ha un cos teòric que defineixi les dues nocions com a conceptes, sinó que estem sobre tot davant de delimitacions administratives sobre les quals no sembla haver-hi un consens (Torres, 2011).

De la Comissió Europea (2006, 2010, 2011) ens arriba una idea de fracàs escolar que recull aquell alumnat entre 18 i 24 anys, que disposa com a màxim d'urna titulació en secundària bàsica i que no esta seguint estudiant. A Espanya, en canvi, s'opta per una definició més senzilla que és la que considera alumnat amb fracàs aquell que no ha aconseguit obtenir el títol de graduat en Educació Secundària Obligatòria (ESO) (Fernández Macías et al., 2010; Fernández Enguita, Mena y Riviere, 2010;...). Seguint esta última definició, a la Comunitat Valenciana, territori objecte d'este estudi, les taxes

¹ El present escrit travessa directament un projecte de tesi dirigit i codirigit pels professors Carles Simó i José Beltran del departament de sociologia i antropologia de la universitat de València. Tanmateix, ha estat finançada pel Programa d'Ajudes predoctorals de Formació de Personal Investigador de la Conselleria d'Educació de la Generalitat Valenciana.

de fracàs escolar ens diuen que a l'any 2009 al voltant d'un 35% dels estudiants no havien obtingut dit graduat, segons dades del Ministeri d'Educació.

Pel que fa a l'èxit escolar, sol definir-se en contraposició al fracàs, i en tant que xifra positiva, no genera conflicte ni sembla ser susceptible de problematització. Malgrat tot, des d'esta comunicació es planteja fins a quin punt l'èxit escolar pot anomenar-se èxit, o el fracàs escolar fracàs, i en definitiva, què amaguen les xifres d'èxit i fracàs escolar.

L'èxit i fracàs escolar poden veure's, en principi, des de tres dimensions, com ja desenvoluparen teòrics com els del Grup de Recerca d'Estudis i Treball (GRET) de la Universitat Autònoma de Barcelona. Podem parlar d'èxit o fracàs **A** l'escola, **DE** l'escola o **PER** l'escola.

Tractar l'èxit i fracàs **a** l'escola suposa tractar estes nocions a dintre de la institució escolar. Des d'un plànol micro, es tracta de veure què passa amb els individus, l'alumnat.

L'èxit i fracàs **de** l'escola descriu fins a quin punt l'oferta escolar té èxit o fracassa tenint en consideració la política educativa que l'emmarca, el pressupost amb el que compta, els recursos materials i humans dels que disposa, etc.

Per últim, parlar d'èxit i fracàs **per** l'escola és optar per emfatitzar les conseqüències del pas per l'escola en relació a la inserció laboral. Des d'esta perspectiva es pot valorar la correspondència entre l'estatus acadèmic d'un individu i el seu estatus dins l'estructura ocupacional.

Pel que fa a esta comunicació, centrem l'atenció en la primera de les dimensions, l'èxit i fracàs a l'escola, i des d'esta perspectiva podem veure el fenomen en termes de resultats o en termes de processos, partint de la base de que és ambdúes coses al mateix temps.

Com a resultats (Fernández Macías et al., 2010;...), podem fer referencia a l'alumnat que passa o no de curs o etapa escolar, que aprova o suspèn matèries o proves avaluadores en general, o que obté o no el títol de graduat en ESO.

Com a processos, en canvi, descobrim que no hi ha alumnes absolutament exitosos o absolutament fracassats, sinó alumnat susceptible de passar per moments d'èxit o de fracàs al llarg de la seua vida acadèmica. Fins i tot en un mateix any escolar, l'estudiant en qüestió pot tenir èxit en una matèria i fracàs en altra. Així doncs, si ens centrem en la noció de fracàs escolar, podríem definir-lo com el procés que comença potser ja en la Primària amb el que coneixem com desenganxament escolar (Rumberger, 1995; González, 2006; Mena, Fernández Enguita y Riviére, 2010) i finalitzar amb l'últim dels passos, l'abandonament escolar o, si s'han començat estudis postobligatoris, l'abandonament prematur. Entre un i altre extrem podem tindre episodis d'absentisme escolar, repetició de curs, problemes de disciplina,...

El que permetrà el present estudi encara en curs és reconstruir trajectòries acadèmiques i identificar eixos moments d'èxit i fracàs escolar, així com els factors que s'amaguen al darrere, prenent com a punt central l'ESO i considerant que les trajectòries acadèmiques descriuen un alumnat que pren decisions i un professorat que aprova on suspèn. Per tant, ens interessa la construcció d'expectatives creuades entre els diferents actors de la comunitat educativa:

- Expectatives que l'alumnat té de si mateix i de l'escola
- Expectatives que l'escola –el professorat– té de l'alumnat i de si mateixa i que influeixen en els criteris d'avaluació.
- Expectatives que les famílies tenen de l'alumnat i de l'escola.

Aspectes metodològics

Per a obtenir esta quantitat d'informació ha sigut necessària una aproximació qualitativa al fenomen, fent entrevistes en profunditat a alumnat dels nivells d'ESO, Batxillerat i cicles formatius –seguint com a criteri fonamental les qualificacions generals, més altes o més baixes, de cadascun d'ells, i controlant el nivell d'estudis dels pares–; professorat dels mateixos nivells –atenent al seu grau de veterania en la professió i a l'àrea de coneixement on es situa–; a les famílies (pares o mares) concretes de l'alumnat d'ESO entrevistat; i a equips directius, directores o caps d'estudis, de cadascun dels sis instituts objecte d'estudi, repartits per tota la geografia de la Comunitat Valenciana. A banda es van fer dos grups de discussió amb famílies amb major o menor implicació en els consells escolars i una entrevista pilot a un professor de secundària que va servir per a

sondejar el terreny i preparar ulteriors entrevistes. Així mateix, recentment s'ha obert una nova carpeta d'entrevistes a experts en la matèria: sociòlegs fonamentalment, però també pedagogs i psicòlegs socials.

A més, s'han elaborat i distribuït uns qüestionaris per a alumnes en dos instituts diferents, concretament a segon d'ESO, quart d'ESO, segon de Batxillerat i segon de cicles formatius, amb la intenció de veure expectatives laborals, acadèmiques, recolzament familiar, si existeix afinitat o aversió per alguna matèria en concret, factors, a què associen l'èxit, a què associen el fracàs,... La informació obtinguda en estos qüestionaris, però, no ha sigut encara analitzada i es troba en una fase inicial de codificació.

Resultats provisionals

Els resultats d'este estudi són de moment molt provisionals, però agafaran força en les pròxims mesos, quan finalitzi el procés d'anàlisi i redacció. Així, tindrem a l'abast, en principi, un complex mapa de significats de l'èxit i el fracàs escolar i un mapa de factors. Si centrem l'atenció en les trajectòries acadèmiques i en els moments d'èxit i fracàs, de moment es pot veure que estan molt marcades pel pas de la Primària a l'ESO (per a bé o per a mal) o per canvis de centre escolar en general. Per a esta comunicació hem volgut centrar l'atenció en uns pocs factors explicatius de l'èxit i el fracàs escolar, per a la qual cosa hem emprat a Lee (1966) i l'apropament que Fernández Enguita (2011) fa a estes qüestions en termes de push i pull.

En termes de push, tractem elements de selecció, és a dir, quan l'escola de manera implícita o explícita li fa saber a l'alumnat que la vida acadèmica no està feta per a ell o ella, a través, per exemple, d'experiències de fracàs. És comú trobar-se en estos elements (encara que hem de tenir en compte que partim d'informació més significativa que representativa). En este sentit, entre l'alumnat entrevistat hi ha molts casos que no entenen els motius d'anar a l'escola o la utilitat d'estudiar certes coses, o alumnat que és

convidat a entrar a un Programa de Qualificació Professional Inicial (PQPI), bé per a que pugui treure's el graduat en ESO –els PQPI permeten obtindre el títol de graduat en ESO a més d'un certificat professional, segons l'especialitat triada–, bé perquè el professorat sap que els PQPI, en tant que grups que concentren l'anomenat “mal alumnat” –pel seu comportament disruptor a l'aula, etc.–, protegeixen als grups ordinaris, que queden lliures d'eixos “elements disruptors”.

En termes de pull, parlem d'elements externs que atrauen a l'alumne o alumna en qüestió en major mesura que ho pugui fer la pròpia escola. Una estructura ocupacional on tinguin cabuda individus que no disposen del títol de graduat pot ser un bon exemple, perquè els suposa treball precari però al mateix temps diners ràpids, augmentar possibilitats d'independència econòmica i un pas més cap a la vida adulta –pensem que per a bona part de l'alumnat, el fracàs escolar no és pas un fracàs sinó al contrari (Fernández Enguita, Mena i Riviere, 2010). A les entrevistes realitzades, vam veure pocs elements d'este caire, potser perquè cada vegada puguin ser més conscients dels efectes de la crisi econòmica (fonamentalment per influència dels pares o dels mitjans de comunicació).

ÈXIT ESCOLAR			
Agència passiva		Agència activa	
Push	A Per inèrcia (èxit = no fracàs)	B Gust per l'estudi, obtenció de millor posició sociolaboral, p. ex.	Pull
	C El propi sistema escolar l'invita / expulsa de la vida acadèmica	D Alguna cosa externa li atrau, tira d'ell per a què abandoni	
Agència passiva		Agència activa	
FRACÀS ESCOLAR			

A esta distinció entre push i pull se li dóna en este estudi una interpretació d'agència passiva i agència activa de l'alumnat i la trobem al quadre 1, on a més pot veure's la seua aplicació a l'èxit escolar. Per entendre el quadre, però, hem de tenir clara una

premissa. En principi tot l'alumnat presenta elements de les quatre dimensions que en ell es representen (A, B, C i D), sols que en uns predominaran uns elements sobre altres (recordem que no podem parlar d'alumnat absolutament exitós o absolutament fracassat).

Els elements pertanyents a C i D ja han sigut descrits. Els corresponents a l'èxit escolar presenten també una forta complexitat. Si observem una agència activa en el plànol de l'èxit escolar (B), veiem sobre tot alumnat amb gust per l'estudi o que dóna valor al discurs que identifica l'escola amb un ascensor social –la idea de que a major nivell d'estudis millor posició sociolaboral en el futur–. En estos casos de seguida solem pensar en alumnat que cursa batxillerat i va a la universitat, però també inclouria tots aquells disposats a fer un cicle formatiu de grau superior. Malgrat això, el poc prestigi que encara avui sembla tenir esta última opció a la Comunitat Valenciana fa pensar en l'existència de situacions d'èxit escolar de primera i segona categoria.

Per últim, pel que fa a l'agència passiva en el plànol de l'èxit escolar (A), tenim l'estudi per inèrcia, per falta d'alternatives. Esta dimensió descriu elements prou comuns entre els informants degut, potser, a la situació de crisi econòmica que fa més difícil la inserció laboral. Així, es tradueix en alumnat que tanteja el terreny, segueix els estudis influït pels pares, l'entorn més proper o la pròpia escola sense saber ben bé què fer amb les seues vides i optant fins i tot per opcions acadèmiques que no responen en absolut a les seues inclinacions. Hi ha certs casos d'alumnes que, no tenint gust per l'estudi o afinitat per la institució escolar en general i sabent que malgrat això necessitaran el títol de graduat en ESO, no participen de les tasques escolars i fins i tot trenquen el funcionament de la classe sistemàticament perquè, segons pensen, quan arribi el moment (quan tinguin 16 anys) se'ls oferirà l'opció de cursar un PQPI, que suposa el pas per un aula amb més recursos materials, una ratio més baixa, una formació de caire manual i intel·lectual i amb un nivell d'exigència prou menor que el predominant a les aules ordinàries. La seua actitud a classe, primer, partia de la premissa errònia de què l'oferta emmarcada en els PQPI estava destinada per a tot aquell que la sol·licitara, sense distinció ni condicions, i segon, responia a una estratègia que, renunciant a l'eficiència del procés –que s'allargaria més enllà dels 16 anys, que és l'edat fixada a

Espanya com a edat màxima d'escolaritat obligatòria–, pretenia rendibilitzar i facilitar l'èxit escolar a un tipus específic d'alumnat.

Bibliografia

Fernández Enguita, M. (2011) “Del desapego al desenganche y de éste al fracaso” en *RASE* Septiembre 2011 vol. 4, núm. 3 (pp. 255-269)

Fernández Enguita, Mena y Riviere (2010) *Fracaso y abandono escolar en España*. Barcelona: Fundación La Caixa

Fernández Macías et al. (2010) “Algunas apreciaciones aritméticas sobre el fracaso y el abandono escolar en España” en *Revista de educación*, número extraordinario (pp. 307-324)

González (2006) *Absentismo y abandono escolar. Una situación singular de la exclusión educativa* en *Revista Iberoamericana sobre Calidad, Eficacia y Cambio en Educación (REICE)* Vol. 4, Nº 1

Lee, E. S. (1966) “A Theory of Migration” en *Demography*, 3 (1) (pp. 47-57)

Rumberger, R. W. (1995) “Dropping out of middle-school: a multilevel analysis of students and schools”, *American Educational Research Journal*, 32 (pp. 583-625)

Torres, J. (2011) *La justicia curricular*. Madrid: Ediciones Morata

Webgrafia

Comisión Europea (2006) “Eficiencia y equidad en los sistemas europeos de educación y formación” en <http://www.oapee.es/documentum/MECPRO>

– (2010) “Reducing early school leaving” en <http://ec.europa.eu/education/school-education>

– (2011) “Abordar el abandono escolar prematuro: Una contribución a la agenda Europa 2020” en <http://ec.europa.eu/education/school-education>